

УДК 343.412

В. І. ПАВЛИКІВСЬКИЙ,*кандидат юридичних наук, доцент,**завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права**Харківського економіко-правового університету;***І. М. ОСТРІВНИЙ,***кандидат юридичних наук,**проректор Херсонського економічно-правового інституту***КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА
В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ**

Розглянуто проблему кримінально-правових обмежень свободи слова через призму європейських стандартів захисту засобів масової інформації. Проаналізовано кримінальне законодавство європейських країн на наявність законодавчих обмежень свободи слова. Зроблено висновок про те, що в інтересах суспільства законодавством передбачено випадки обмеження свободи слова та діяльності ЗМІ, які в цілому відповідають вимогам необхідності та доцільності впровадження в демократичній державі. Підтверджено необхідність подальшого впровадження рішень Європейського суду з прав людини у національне законодавство.

Ключові слова: *свобода слова, недоторканність приватного життя, конфіденційна інформація, поширення конфіденційної інформації, журналістська діяльність, засоби масової інформації, європейські стандарти, свобода слова, кримінальне законодавство європейських країн.*

Стаття 34 Конституції України [1] проголошує свободу думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Однак визначені у ст. 34 Конституції України свободи не мають абсолютного характеру. Реалізація зазначених прав у багатьох випадках зачіпає інтереси інших членів суспільства, може бути пов'язана з розголошенням конфіденційної або таємної інформації. Враховуючи це, законодавство України передбачає певні обмеження свободи слова. Їх відповідність основним засадам демократичного суспільства є вимогою часу, у зв'язку з чим актуальним є вивчення досвіду європейських країн із цього питання.

Проблемам, пов'язаним із розвитком і функціонуванням ЗМІ в сучасному суспільстві, присвячено цілий ряд фундаментальних і прикладних робіт, велику кількість наукових статей із юридичних, політичних, соціологічних наук та державного управління. Теорію масової комунікації та її засобів у загальному аспекті розробляли такі дослідники, як Т. Адорно, Р. Барт, З. Бауман, Д. Белл, Дж. Бенігер, П. Бурд'є, Н. Вінер, Ю. Габермас, М. Горкгаймер, Б. Гунтер, Т. Ван Дейк, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Дж. Кері, П. Лазарсфельд, Г. Ласвелл, Д. Макквейл, Т. Петерсон, Т. Роззак, Ф. Сиберт, В. Шрамм. В українській і російській юридичній науці проблематикою кримінально-правового захисту діяльності засобів масової інформації займалися П. Берзін, Р. Вереша, С. Головатий, С. Лихова, Т. Лазутіна, А. Марущак, Л. Костенко, О. Крайськова, Д. Кукушкін, Н. Кушакова та ін.

Метою дослідження є вивчення досвіду європейських країн із питань кримінально-правових обмежень діяльності засобів масової інформації та вироблення пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства.

Завдання дослідження полягає у проведенні правового аналізу кримінальних законів європейських країн на предмет законодавчих обмежень свободи слова.

Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» допускається обмеження доступу до інформації за умови дотримання сукупності таких вимог:

1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [2].

Відсутність хоча б однієї із зазначених вимог унеможливило обмеження доступу до інформації.

Найбільш суворі заходи обмежень свободи слова та інформації передбачені законодавством про кримінальну відповідальність. Кримінальний закон передбачає покарання за найбільш небезпечні порушення, пов'язані зі

злочинним зловживанням свободи слова та доступу до інформації. Проведений нами аналіз чинного кримінального законодавства України встановив наявність близько 30 кримінально-правових норм стосовно обмежень свободи слова та інформації. В більшості випадків зазначені обмеження стосуються: режиму обігу інформації з обмеженим доступом та розповсюдження матеріалів із закликами до дій, що створюють небезпеку громадському порядку та громадській безпеці, конституційному устрою, миру і безпеці людства.

Крім того, слід звернути увагу на подальші спроби законодавця розширити сферу застосування кримінально-правових заборон стосовно діяльності журналістів та свободи слова. Так, 16 січня 2014 р. було прийнято так звані «драконівські закони» щодо встановлення відповідальності за наклеп (ст. 151-1 КК України); незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, суддю, їхніх близьких родичів або членів сім'ї (ст. 343 та ст. 376 КК України); несанкціоноване втручання в роботу державних електронних інформаційних ресурсів або інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем критичних об'єктів національної інформаційної інфраструктури (ст. 361-3 КК України); несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, що оброблюється в державних електронних інформаційних ресурсах (ст. 361-4 КК України); несанкціоновані дії з інформацією, що оброблюється в державних електронних інформаційних ресурсах або інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних системах критичних об'єктів національної інформаційної інфраструктури (ст. 362-1 КК України) [3]. І тільки внаслідок масових протестів громадян із приводу прийняття зазначених законів законодавець скасував свої рішення [4].

Наявність такої розгалуженої системи кримінально-правових обмежень заставляє замислитись у необхідності та дієвості вказаних заходів. У цьому випадку обґрунтованим, на нашу думку, є звернення до досвіду європейських країн у сфері кримінально-правових обмежень свободи слова.

Огляд справ Європейського суду щодо діяльності ЗМІ дає підстави стверджувати, що Суд у своїй практиці постійно підкреслює роль масмедіа як охоронця громадських інтересів у демократичній державі та поставщика інфор-

мації. Ця суспільна місія ЗМІ щодо інформування аудиторії з питань, що викликають інтерес у суспільстві, вимагає свободи преси та вільної журналістської діяльності.

Головним Європейським джерелом, що визначає стандарти свободи слова та діяльності ЗМІ, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини). Подібно до ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права ст. 10 згадуваної Конвенції визнає право кожного на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. В той же час Конвенція передбачає випадки обмежень свободи слова, вказуючи на можливість запровадження санкцій, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і неупередженості суду.

Важливо підкреслити, що Європейська конвенція з прав людини передбачає можливість запровадження цих обмежень лише за двох додаткових умов: 1) вони повинні бути передбачені національним законодавством та 2) бути необхідними в демократичному суспільстві.

Слід зазначити, що більшість країн Європи мають кримінально-правові обмеження свободи слова. В багатьох випадках, як і український, кримінальні закони європейських країн передбачають відповідальність за порушення у сфері обігу таємної, конфіденційної та іншої інформації з обмеженим доступом. Так, беззаперечним є встановлення кримінальної відповідальності за збір, зберігання та розповсюдження таємної (секретної) інформації, що може заподіяти шкоду суверенітету, національній безпеці, обороноздатності країни. Зазначена група злочинів, яка в КК України озаглавлена як злочини проти основ національної безпеки, є, з певними відмінностями, практично в кожному кримінальному кодексі будь-якої європейської країни. Зокрема, розділ другий КК ФРН «Зрада Вітчизні та загроза зовнішній безпеці» [5], глава III КК Іспанії «Злочини проти національної оборони» [6], глава III КК Франції «Про інші посягання на національну

оборону» [7], глава 12 КК Данії «Злочини проти незалежності та безпеки держави» [8], розділ I КК Голландії «Злочини проти безпеки держави» [9], розділ 13 КК Швейцарії «Злочини та проступки проти держави та оборони держави» [10] передбачають відповідальність за розголошення державної таємниці (§ 95–97b КК ФРН, ст. 598–603 КК Іспанії, ст. 413–10 КК Франції, § 102, 107–109, 110a КК Данії, ст. 98, 98a, 98c КК Голландії, ст. 267 КК Швейцарії). Причому ст. 413–10 КК Франції та ч. 2 ст. 267 КК Швейцарії передбачають відповідальність саме за розголошення таємних даних широкій публіці (у тому числі засобами масової інформації). Також цікавим є факт встановлення відповідальності данським законодавцем за розголошення таємниці як у випадку, коли особа достовірно знає про таємний характер розповсюдженої інформації, так і в ситуації, коли особа повинна була обґрунтовано передбачати її таємний характер.

Що стосується інших видів інформації (конфіденційної, службової, особистої), встановити системну єдність та відповідність не представляється можливим, навіть у межах кримінального законодавства окремої країни. Так, § 129 КК Данії передбачає кримінальну відповідальність за розголошення конфіденційної інформації, яка стосується процедур виборів або референдуму, або перемовин, що здійснюється комісією або комітетом Уряду; § 152 – конфіденційної інформації, отриманої у зв'язку з виконанням службових обов'язків; § 152b – статистичної, а також торгової і підприємницької конфіденційної інформації. Кримінальний кодекс ФРН встановлює відповідальність лише за розголошення податкової таємниці (§ 355) та таємниці виборів (§ 107c). Відповідальність за розголошення виробничої, комерційної таємниці передбачено у нормі, що встановлює покарання за розголошення таємниці приватного життя (§ 203). Кримінальний кодекс Іспанії передбачає відповідальність за розголошення комерційної таємниці та порушення авторського права (ст. 270, 278), КК Швейцарії встановлює відповідальність за розголошення виробничої та комерційної таємниці (ст. 162). Низка кримінальних законів передбачає відповідальність за розповсюдження інформації, що перешкоджає здійсненню правосуддя. Так, кримінальний кодекс Франції передбачає відповідальність за тиск на судові органи шляхом публікацій (у тому числі за допомогою засобів масової інформації) коментарів до винесення кінцевого рішення у судовій

справі (ст. 434–16). Кримінальний кодекс ФРН встановлює відповідальність за незаконне розголошення відомостей про судові розгляди (§ 353d) та публічну неправдиву підозру (§ 165).

Беззаперечним є встановлення в більшості кримінальних законів відповідальності за пропагування культу насильства (§ 131 КК ФРН), жорстокості, розповсюдження порнографічних зображень (§ 184 КК ФРН, ст. 240b КК Голландії) тощо.

Як і в Україні, кримінальне законодавство європейських країн передбачає відповідальність за схиляння і пропагування злочинної діяльності чи діяльності, що створює загрозу безпеці та громадському порядку. Так, можна виділити рішення німецького законодавця, який визнає підбурюванням до злочину дії особи, пов'язані з публічними закликами (на зборах або шляхом розповсюдження письмових матеріалів) до вчинення злочинних дій (§ 111 КК ФРН). Стаття 133 КК Голландії встановлює відповідальність за розповсюдження публічних матеріалів, що сприяють вчиненню злочинних посягань. Це, в свою чергу, не виключає наявності спеціальних норм про відповідальність за заклики до вчинення окремих протиправних діянь, зокрема підбурювання до агресивної війни (§ 80a КК ФРН), розповсюдження матеріалів, що містять вказівки щодо скоєння злочинів (§ 130a КК ФРН), за підбурювання до злочинів проти Конституції (ст. 473, 488 КК Іспанії), пропаганду дискримінаційних дій (ст. 137d КК Голландії).

Певна єдність у питаннях кримінально-правового обмеження свободи слова проглядається у сфері забезпечення права людини на недоторканність приватного життя. Усі вищезазначені кримінальні закони європейських країн містять як окремі норми, так і окремі розділи про злочини проти права людини на недоторканність приватного життя, зокрема розділ 15 КК ФРН «Порушення недоторканності і таємниці приватного життя», розділ X КК Іспанії «Злочини проти недоторканності приватного життя, право на особисте зображення та недоторканність житла», відділення I глави IV КК Франції «Про посягання на приватне життя людини», третій розділ КК Швейцарії «Злочинні діяння проти честі та в області таємниці і приватної сфери», глава 27 КК Данії «Злочини проти особистої честі та певних особистих прав», розділ XVII КК Голландії «Розголошення таємниці». Відповідно до встановлених обмежень карається збір, зберігання, розповсюдження та використання приватної інформації про

людину, її життя. Окремі країни встановлюють кримінальну відповідальність не тільки за розголошення конфіденційної інформації про особу, але й за порушення недоторканності власного образу (ст. 202 КК Іспанії, ст. 226-8 КК Франції), конфіденційності слова (§ 201 КК ФРН). Зазначені розділи також включають норми про відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (§ 202 КК ФРН), розповсюдження та використання засобів для негласного зняття інформації з ліній зв'язку та інші порушення права на недоторканність приватного життя (ст. 179s КК Швейцарії, ст. 226-3 КК Франції). Більшість країн конкретизує злочинне посягання на недоторканність приватного життя вчиненням його певним способом (за допомогою звуко-, аудіо-, відеозапису – § 201 КК ФРН, ст. 226-1 КК Франції, ст. 179q КК Швейцарії, ст. 197 КК Іспанії) або ж спеціальним суб'єктом (лікарем, службовою особою, адвокатом – § 203 КК ФРН). Таким чином, кримінальні закони європейських країн приділяють посилену увагу охороні права людини на недоторканність приватного життя, збереженню та захисту конфіденційної інформації про людину, встановленню суттєвих перепон у публічному розповсюдженні засобами масової інформації певних відомостей про особу. До того ж останнім часом в окремих країнах з'явилися норми про кримінальну відповідальність засобів масової інформації. Так, на підставі Федерального закону Швейцарії від 10.10.1997 було змінено приписи так званого кримінального права засобів масової інформації. Цим законом було реформовано, наприклад, норми про відповідальність засобів масової інформації (ст. 27), про захист даних (ст. 27bis), про порушення обов'язку засобів масової інформації надавати довідки (ст. 322), встановлено відповідальність про неперешкоджання караному опублікуванню (ст. 322bis) та ін. Статті 418–419 КК Голландії передбачають випадки відповідальності видавців засобів масової інформації за публікації кримінального характеру.

Окремо слід зазначити про наявність у законодавстві більшості країн Європи кримінальної відповідальності за наклеп та образу, в тому числі здійснені публічно, за допомогою засобів масової інформації (дифамацио). При цьому існують як загальні норми про відповідальність за наклеп та образу, так і спеціальні, що передбачають відповідальність за образу

певних осіб, зокрема Федерального Президента (§ 90 КК ФРН), судової влади (ст. 434-34 КК Франції). В багатьох випадках посилення відповідальності пов'язано з публікацією образливих матеріалів у засобах масової інформації. Слід зазначити, що вказані норми притаманні не тільки кримінальним законам, що приймалися наприкінці XIX ст. та на початку XX ст., але й сучасним законодавствам, таким як кримінальні закони Франції та Іспанії.

Проведений аналіз кримінальних законів провідних європейських країн на предмет законодавчих обмежень свободи слова та діяльності засобів масової інформації дозволяє дійти таких **висновків**:

- закони про кримінальну відповідальність європейських країн встановлюють обмеження права на свободу слова та інформації за двома напрямками: 1) заборона розповсюдження інформації певного виду (таємна, конфіденційна); 2) заборона дій, що схиляють до протиправної поведінки (публічні заклики, пропаганда, публікації);

- кримінальні закони європейських країн приділяють посилену увагу охороні права людини на недоторканність приватного життя, збереженню та захисту конфіденційної інформації про людину, встановленню суттєвих перепон у публічному розповсюдженні засобами масової інформації певних відомостей про особу. Усі кримінальні закони європейських країн містять як окремі норми, так і окремі розділи про злочини проти права людини на недоторканність приватного життя;

- незважаючи на вимоги європейських міжнародних інституцій, усі розглядувані кримінальні закони країн Європи містять як окремі норми, так і цілі інститути, що встановлюють відповідальність за наклеп та образу, в тому числі в засобах масової інформації. Представники європейських організацій неодноразово наголошували на шкідливості існування кримінальної відповідальності за наклеп та образу для діяльності та розвитку засобів масової інформації. В цих випадках слід відзначити як позитив відсутність в українському законодавстві кримінальної відповідальності за наклеп та образу.

Зазначене дослідження дозволяє в подальшому більш детально розглянути проблеми кримінальної відповідальності за порушення недоторканності приватного життя людини та дифамациї з урахуванням європейського досвіду кримінально-правових обмежень діяльності засобів масової інформації.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про доступ до публічної інформації : закон України від 13.01.2011 № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
3. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян : закон України від 16.01.2014 № 721-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 22. – Ст. 801.
4. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : закон України від 28.01.2014 № 732-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 22. – Ст. 811.
5. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. и предисл. А. В. Серебренникова. – М. : Зерцало, 2000. – 208 с.
6. Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисл. Н. Ф. Кузнецовой и Ф. М. Решетникова. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.
7. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головки ; пер. с фр. и предисл. Н. Е. Крыловой. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 650 с.
8. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. С. С. Беляев ; пер. с дат. и англ. С. С. Беляева и А. Н. Рычевой. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 230 с.
9. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин ; пер. с англ. И. В. Мироновой. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2000. – 253 с.
10. Уголовный кодекс Швейцарии / пер. с нем. и предисл. А. В. Серебренникова. – М. : Зерцало, 2000. – 138 с.

Надійшла до редколегії 05.09.2014

ПАВЛИКОВСКИЙ В. И., ОСТРИВНОЙ И. Н. УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ СВОБОДЫ СЛОВА В ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ

Рассмотрена проблема уголовно-правовых ограничений свободы слова через призму европейских стандартов защиты средств массовой информации. Проанализировано уголовное законодательство европейских стран на наличие законодательных ограничений свободы слова. Сделан вывод о том, что в интересах общества законодательством предусмотрены случаи ограничения свободы слова и деятельности СМИ, которые в целом соответствуют требованиям необходимости и целесообразности внедрения в демократическом государстве. Подтверждена необходимость дальнейшего внедрения решений Европейского суда по правам человека в национальное законодательство.

Ключевые слова: *свобода слова, неприкосновенность частной жизни, конфиденциальная информация, распространение конфиденциальной информации, журналистская деятельность, средства массовой информации, европейские стандарты, свобода слова, уголовное законодательство европейских стран.*

PAVLIKOVSKIY V. I., OSTRIVNOI I. M. CRIMINAL LEGAL RESTRICTIONS OF FREEDOM OF SPEECH IN EUROPEAN COUNTRIES

The author scrutinizes the problem of criminal limitations in the freedom of speech through the prism of the European standards of mass medias defense. Criminal legislation of the European countries is analyzed as to the presence of limitations in the freedom of speech. Criminal acts in the European countries pay great attention to the human rights protection, to the inviolability of private life, to the preservation and protection of individual's confidential information, to the establishing substantial barriers of public dissemination of definite facts about the individual by mass media.

Nevertheless, in spite of international requirements all examined criminal acts of the European countries contain detached regulations and separate institutions which establish responsibility for slander and insult, including those in mass media. The representatives of the European organizations repeatedly emphasized the disutility of existence of criminal responsibility for slander and insult to the mass media activity and development. In these cases, it is necessary to point out the absence of responsibility for slander and insult in Ukrainian legislation as positive feature.

Criminal legislation of the European countries is analyzed as to the presence of limitations in the freedom of speech and mass media's activity, that, on the whole, meet the requirements of necessity and expediency of their introduction in democratic society. The necessity of further introduction the decisions of the European court of human rights into national legislation is confirmed.

Keywords: *freedom of speech, inviolability of private life, confidential information, journalist's activity, mass media, European standards, freedom of speech, European criminal legislation.*